

Paweł Bezak

Kolejnym pokoleniom - ku pamięci

Niepodległość i Pamięć 23/4 (56), 344-350

2016

Artykuł został opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

Kolejnym pokoleniom - ku pamięci

W przededniu 72. rocznicy wybuchu powstania warszawskiego oddaliśmy do rąk czytelników album *Powstanie Warszawskie*, będący kolejną publikacją w ramach cyklu Polskie Powstania Narodowe. To już czwarty album z wyjątkowej serii wydawniczej, którą Muzeum Niepodległości w Warszawie ma zaszczyt współtworzyć w ostatnich latach we współpracy z Prowincjonalną Oficyną Wydawniczą. Dotychczas nasze Muzeum było współwydawcą edycji dwóch tomów wzmiankowanej serii: *Powstanie Listopadowe* (2011) oraz *Powstanie Styczniowe* (2013). Trzeci – *Insurekcja Kościuszkowska* (2014) – został wydany przez, owocnie współpracujące z nami od wielu już lat, Muzeum Historii Polskiego Ruchu Ludowego. Na kartach kolejnych albumów serii Polskie Powstania Narodowe przedstawiono graficzny obraz walki naszych rodaków o niepodległość. Do wydania publikacji posłużyły najszlachetniejsze materiały dostępne na rynku europejskim, a prace drukarskie i introligatorskie zostały wykonane w całości w Polsce, przez doświadczonych profesjonalistów. Każdy egzemplarz książki *Powstanie Warszawskie*, podobnie jak poprzednie tomy pokrótce omówionej wyżej serii, jest zaopatrzony w nu-

merowany certyfikat, potwierdzający jego wybitnie kolekcjonerski charakter.

Podstawowym celem redagowania przez naszą placówkę muzealną albumów, wydawanych w ramach serii Skarby Kultury i Literatury Polskiej oraz Polskie Powstania Narodowe jest prezentacja zbiorów Muzeum Niepodległości. Prace nad poszczególnymi tomami serii, wymagające sporego nakładu pracy koncepcyjnej (dobór i selekcja obiektów) i redakcyjnej, okazały się być doskonałą okazją do podjęcia dodatkowych działań, związanych z digitalizacją zbiorów – zamieszczamy w nich bowiem wysokiej jakości cyfrowe reprodukcje wybranych muzealiów z naszych kolekcji.

Najnowszy album jest jednym z namacalnych efektów realizacji tematu badawczego „Pamiętki z Powstania Warszawskiego w zbiorach Muzeum Niepodległości”. Stanowi doskonały sposób na zaprezentowanie możliwie szerokiej publiczności – nie tylko osobom odwiedzającym przygotowane przez nas wystawy – starannie wybranych obiektów spośród bogatych i różnorodnych zbiorów naszej placówki. Jego publikacja umożliwiła rozpowszechnienie reprodukcji ponad ćwierć tysiąca

eksponatów: obrazów, grafik, fotografii archiwalnych, druków ulotnych, rękopisów, a także ówczesnych gazet i plakatów oraz rozlicznych realiów: elementów umundurowania, uzbrojenia i wyposażenia powstańczego, dokumentów osobistych, banknotów, numizmatów i przykładów sztuki medalierskiej. Na ponad 230 stronicach albumu zamieściliśmy niemal trzysta ilustracji, podzielonych na rozdziały, przybliżających kolejno:

- dzieła malarskie i grafikę o tematyce powstańczej, ukazujące toczoną wówczas walkę oraz losy cywilnych mieszkańców Stolicy;
- fotografie archiwalne;
- powstańczą prasę;
- plakaty i afisze;
- pamiątki, związane z powstańcami oraz z dokonywanym na przestrzeni ostatnich siedmiu dziesięcioleci upamiętnianiem ich wysiłku zbrojnego.

Liczne obiekty spośród muzealiów, reprodukowanych w omawianym albumie, to prawdziwe unikaty: nader poruszająca seria prac plastycznych Józefa Młynarskiego, poświęconych walce powstańców oraz losom ludności cywilnej podczas przeszło dwóch miesięcy walk o Warszawę¹,

¹ Prace z wzmiankowanego dalej cyklu *Powstanie Warszawskie*, pochodzącego z roku 1960, o sygnaturach MN: Gr 1112, Gr 1113, Gr 1114, Gr 1116,

zdjęcia wykonane w dniach zmagania o miasto przez ich uczestników, ocalone z płonącej Stolicy elementy powstańczego oporządzenia i przykłady uzbrojenia, rozmaite, często z pozoru skromne pamiątki, wykonane podczas 63 dni wolności Miasta Nieujarzmionego. Znakomita ich większość pochodzi ze zbiorów Muzeum Niepodległości w Warszawie, niektóre zaś fotografie archiwalne zostały udostępnione naszej placówce przez instytucje i placówki kultury, szczególnie mocno i rzetelnie dbające o kształtowanie pamięci historycznej naszego Narodu.

Warto bliżej przyjrzeć się wartości kolejnych części albumu *Powstanie Warszawskie*. Na kartach rozdziału, poświęconego wykorzystaniu motywu sierpniowego zrywu ludności Warszawy przez artystów-plastyków, trzeba przede wszystkim zwrócić uwagę na niezwykle poruszający cykl grafik Józefa Młynarskiego *Powstanie Warszawskie 1944*, ukazujących walkę powstańców i tragedię ludności cywilnej Stolicy podczas przeszło dwóch miesięcy zbrojnych zmagania o wolność. Obok jego prac, czytelnicy mogą obejrzeć reprodukcje obrazów olejnych

Gr 1118, Gr 1119, Gr 1120, Gr 1122, Gr 1123, Gr 1124, Gr 1125, Gr 1126, Gr 1127, Gr 1128, Gr 1129, Gr 1130, Gr 1131 oraz, tegoż autora, grafiki z roku 1957, o numerach: Gr 1073 i Gr 1074.

Macieja Milewskiego², Jerzego Brzozowskiego³, Stanisława Żółtowskiego⁴, Józefa Skrobińskiego⁵ czy Hanry Żuławskiej⁶ oraz dzieł innych artystów, ukazujących między innymi parę podobizn Matki Boskiej Armii Krajowej⁷.

Pośród niemal stu pięćdziesięciu archiwalnych zdjęć, ilustrujących życie w powstańczej Warszawie, przebieg walk, losy warszawiaków po upadku powstania oraz zniszczenia miasta, warto dokładniej przyjrzeć się materiałom ze zbiorów Muzeum Niepodległości w Warszawie, po raz pierwszy publikowanym na kartach omawianego albumu. Szczególnie interesującym i cennym dokumentem tamtych czasów jest spory zespół amatorskich fotografii dokumentalnych, autorstwa uczestniczki powstania warszawskiego, Ireny Kummant-Skotnickiej. Wzmiankowany zbiór ukazuje historię

śródmiejskiego plutonu Dywersji Bojowej Armii Krajowej im. por. „Ryglą”⁸, nazwanego tak na cześć jego pierwszego dowódcy – Kazimierza Pogorzelskiego, poległego w pierwszych dniach sierpnia 1944 roku. Seria zdjęć, na których zapisano sceny uroczystego, jak na ówczesne, wojenne warunki – jeszcze z trumną, wieńcami i licznymi żałobnikami – pogrzebu, sąsiaduje z fotografiami grupki powstańców, pozujących dumnie z bronią, zdobytą podczas pamiętnego ataku⁹ na komendę policji przy Krakowskim Przedmieściu, w sąsiedztwie kościoła św. Krzyża. Obok nich czytelnicy odnajdą zdjęcia dokumentujące nieliczne chwile wytchnienia młodych powstańców podczas przerwy w walkach, wreszcie – z ilustracjami coraz bardziej zrujnowanych przez niemiecki ostrzał i bombardowania, zasypanych gruzem ulic Stolicy w rejonie działania pododdziału.

Godne uwagi są też fotografie wykonane przez Niemców, zarówno te ukazujące działania wojenne z zupełnie odmiennej perspektywy,

---

² Obrazy: *Warszawa '44* i *Pułkownik „Monter”*, o sygnaturach MN: M 590 oraz M 591.

³ Obraz *Warszawa 1944. Wýgnanie z Warszawy*, sygn. MN M 50.

⁴ Obraz *Wola 1944*, sygn. MN M 141.

⁵ *Exodus*, sygn. MN M 358.

⁶ Obraz *Powrót. Ludzie Warszawy*, sygn. MN M 165.

⁷ Grafiki o sygn. MN: Gr 2350 oraz Gr 3342.

---

⁸ Więcej o jednostce w opracowaniach, poświęconych warszawskim oddziałom dywersyjnym oraz walkom toczonym na terenie północnego Śródmieścia, patrz: bibliografia.

⁹ 23 sierpnia 1944 roku.

jak też dokumentujące wydarzenia z jesieni 1944 roku: wyludnienie Warszawy, losy jej obrońców i mieszkańców podczas pobytu w pruszkowskim obozie przejściowym, znanym lepiej jako Dulag 121¹⁰.

Także fotografie¹¹ autorstwa Juliusza Bogdana Deczkowskiego¹², w czasie okupacji – żołnierza Batalionu „Zośka” Armii Krajowej, wykonane po powrocie do Warszawy, wiosną 1945 roku w rejonie Pawiaka i Gęsiówki stanowią cenny dokument, ukazujący ogrom spustoszeń, wywołanych rozbiórką zabudowań okrutnie wyludnionego getta, dzień w dzień tygodniami walk o Stolicę i długimi miesiącami planowego

niszczenia opustoszałego miasta przez niemieckich okupantów.

Prezentowana w albumie kolekcja zdjęć, pochodzących w ogromnej części ze zbiorów naszego Muzeum (oraz z archiwum jednego z jego oddziałów – Muzeum Więzienia Pawiak) sama w sobie jest ciekawym zespołem dość precyzyjnie opisanych obrazów z przeszłości, który powinien dotrzeć do jak największej grupy osób zainteresowanych tematem bohaterskiego, sierpniowego zrywu ludności Stolicy w 1944 roku.

Kolejne karty niniejszego albumu postanowiliśmy poświęcić prasie powstania warszawskiego. Zaprezentowaliśmy tu – w możliwie szerokim zakresie – rozmaite tytuły, wydawane podczas walk o Stolicę przez różnorodne formacje (a niekiedy nawet przez poszczególne oddziały) wojskowe, biorące w nich udział oraz stronnictwa polityczne i ugrupowania społeczne, działające w ówczesnej sytuacji¹³. Poszcze-

¹⁰ Fotografie ze zbiorów MN o sygnaturach od F 4394–4399, F 4401, F 4409–4411, F 4413–4416, F 4418–4421.

¹¹ Archiwum Muzeum Więzienia Pawiak.

¹² Pseudonim „Laudański”, ur. 1924; podczas okupacji harcerz Szarych Szeregów, więzień Pawiaka, żołnierz AK (sierżant podchorąży), uczestnik powstania warszawskiego; po wojnie instruktor ZHP; aresztowany przez UB w roku 1949, był więziony do wiosny 1953; pracownik naukowy, jeden z kronikarzy Batalionu „Zośka”. Zmarł w roku 1998, został pochowany na Cmentarzu Wojskowym na Powązkach, obok wojennej kwatery żołnierzy „Zośki”. Więcej m.in. w książce *Zośka i Parasol* A. Kamińskiego.

¹³ Są to: „Dzień Warszawy” (MN Pr 2111/W), „Granat” (MN Pr 315), „Nowy Dzień” (MN Pr 2019/W), „Barykada Powiśla” (MN Pr 311), „WIP-ADZ” (MN Pr 458), „Kobieta na Barykadzie” (MN Pr 459), „Dziennik obwieszczeń (MN Pr 312), „Głos Warszawy” (MN Pr 101), „Kurier Stołeczny” (MN Pr 2014/W), „Demokrata” (MN Pr 41), „Jednodniówka Katolicka” (MN Pr 318), „Biuletyn Informa-

gólne gazety, ułożone w porządku chronologicznym, sygnalizują czytelnikom złożoność tematyki prasy warszawskiej z sierpnia i września 1944 roku. Warto w tym miejscu nadmienić, iż pokazane periodyki – pochodzące ze zbiorów Muzeum Niepodległości w Warszawie – zostały poddane w ostatnim czasie gruntownej konserwacji, by móc jak najdłużej służyć wszystkim badaczom tematu, zainteresowanym dostępem do oryginalnych dokumentów tamtych dni.

W zamieszczonym w niniejszym wydawnictwie wyborze plakatów czytelnicy mogą odnaleźć zarówno przykłady druków rozlepianych na murach walczącej Stolicy, jak i wydawanych w latach 1944–1946 w Londynie i w Rzymie – miastach, do których trafili po wyjściu z niewoli liczni żołnierze powstania warszawskiego. Szczególnie silne wrażenie wywołują chyba jednak te pierwsze – tworzone i powielane w dniach walki ze zniechęconym okupantem, gdy niewysłowione bohaterstwo żołnierzy Polskiego Państwa Podziemnego i poświęcenie próbujących

nieść im pomoc rodaków i alianców były tym, co przeciwstawiano przytłaczającej wprost przewadze militarnej Niemiec i tragicznej w skutkach, trwającej długie tygodnie bezczynności Sowietów wobec największej bitwy w dziejach podziemnej Europy, rozgrywającej się na ulicach naszej Stolicy.

Ostatnia część albumu została poświęcona różnorodnym realiom ze zbiorów Muzeum Niepodległości w Warszawie. Czytelnicy odnajdą tam fotografie licznych pamiątek, pochodzących z 63 dni bohaterskich walk o Stolicę: elementów umundurowania, wyposażenia oraz uzbrojenia¹⁴, z jakiego korzystali żołnierze Armii Krajowej i pozostałych organizacji podziemnych, walczących w powstaniu. Wśród zaprezentowanych muzealiów, pochodzących z powstania warszawskiego warto zwrócić uwagę na „młynarki” – okupacyjne banknoty, wprowadzone do obiegu na części ziem polskich, z których okupant niemiecki utworzył tzw. Generalne Gubernatorstwo. Na tych widnieją jednak stemple AK „Reguła” (kryptonim IV Rejonu śródmiejskiego, I Obwodu Armii Krajowej), niezbi-

---

cyjny” (MN Pr 50009), „Barykada” (MN Pr 303), „Biuletyn Podokręgu” Nr 2 AL (MN Pr 302), „Syndykalista” (MN Pr 443), „Biuletyn CKL” (MN Pr 50290) oraz „Polska Zwycięży” (MN Pr 451).

¹⁴ Wybrane elementy umundurowania, wyposażenia i uzbrojenia były prezentowane również w ramach wystawy cyklicznej „Galeria Jednego Obiektu” Muzeum Niepodległości w Warszawie, w 70. rocznicę powstania.

cie świadczące o wypłaceniu w nich symbolicznego, pierwszego powstańczego żołdu¹⁵. Swoisty urok wielu spośród zebranych pamiątek, na pierwszy rzut oka skromnych i niezbyt efektownych, często nadgryzionych bezlitośnie zębem czasu, polega właśnie na tym, iż są one niemymi świadkami wielkich wydarzeń z naszych ojczystych dziejów. Takimi są choćby zaprezentowane w omawianym albumie przykłady uzbrojenia, odnalezione niemal dwie dekady po powstaniu w miejscach najcięższych walk z lata i jesieni 1944 roku lub wydobyte z zapomnianych skrytek¹⁶, w których zdeponowano je w pierwszych dniach października, tuż po kapitulacji – by nie dostały się w ręce zniechęconego wroga. Obok nich ukazaliśmy powstańcze opaski¹⁷, legitymacje¹⁸, elementy oporządzenia

i umundurowania.

Zaprezentowane zostały także przedmioty wytworzone po latach, dla upamiętnienia heroicznego zrywu mieszkańców Warszawy. Wśród nich czytelnicy ujrzą liczne medale pamiątkowe¹⁹, emitowane z okazji kolejnych rocznic powstania, oraz odznaczenia i odznaki, ustanowione dla uhonorowania uczestników II wojny światowej, a w ich liczbie szczególnie nam bliskich – powstańców warszawskich.

Wydawca albumu *Powstanie Warszawskie* zaproponował też nader interesujące uzupełnienie w postaci tekstu źródłowego zaczerpniętego ze skromnej z pozoru, anonimowej książeczki *Bój Warszawy*, wydanej potajemnie w lipcu 1945 roku²⁰. Zawiera ona krótki opis i ocenę walk o Stolicę, opublikowaną niecały rok od ich zakończenia, pozwala poznać odbiór powstania w tamtych dniach.

Paweł Bezak

¹⁵ Banknoty zaprezentowane w albumie noszą sygnatury MN: E 6245, E 6247, E 6249, E 6252.

¹⁶ Doskonały przykład stanowi para pistoletów maszynowych Sten mk II (o numerach inwentarzowych MN: E 3302 oraz E 3292) oraz karabin maszynowy DP-28, odnaleziony na Przyczółku Czerniakowskim (numer inwentarzowy MN E 3865).

¹⁷ Opaski powstańcze różnego typu, o numerach inwentarzowych MN: E 1918 oraz E 12341/1, 2.

¹⁸ Obiekty o numerach MN: E 3300 oraz E 15146.

¹⁹ Są to medale ze zbiorów Muzeum Niepodległości o sygnaturach: E 11706, E 16383, E 10632, E 10788, E 10795, E 10644, E 12313, E 16203, E 12312, E 15755, E 15756.

²⁰ Biblioteka Narodowa, dostępne są egzemplarze o sygnaturach: BN I.169.587 A Cim. konsp., BN 1.980.731 Cim. konsp. oraz BN 216.918 Cim. konsp.

Powstanie Warszawskie, pod red. T. Skoczka, seria: Polskie Powstania Narodowe, Prowincjonalna Oficyna Wydawnicza, Warszawa–Proszówki 2016, ss. 232.

Bibliografia

Bigoszevska W., *Polskie ordery i odznaczenia*, Warszawa 1989.

Bój Warszawy. 1 Sierpień – 2 Październik 1944, b.m. [lipiec] 1945.

Kamiński A., *Zoska i Parasol*, Warszawa 1986.

Komornicki S. [i in.], *Wojsko Polskie 1939–1945. Barwa i broń*, Warszawa 1990.

Maliszewska I., Maliszewski S., *Śródmieście Północne. Warszawskie Termopile 1944. Przewodnik historyczny po miejscach walk i pamięci z lat 1939–1944*, Warszawa 2000.

Moczydłowski J., *Produkcja banknotów przez Związek Wal-*

ki Zbrojnej i Armię Krajową, [w:] „Biuletyn Numizmatyczny” 1989, nr 10–12.

Prasa Powstania Warszawskiego, [red.] Tadeusz Skoczek, Warszawa 2014.

Powalkiewicz J., *Broń konspiracyjna. Warszawskie Termopile 1944*, Warszawa 2005.

Puchalski Z., Wojciechowki I.J., *Ordery i odznaczenia polskie i ich kawalerowie*, Warszawa 1987.

Strzembosz T., *Oddziały szturmowe konspiracyjnej Warszawy 1939–1944*, Warszawa 1983.

Witkowski H., *„Kedyw” Okręgu Warszawskiego Armii Krajowej w latach 1943–1944*, Warszawa 1984.

Zawistowski T., *Polskie orły do czapek w latach 1939–1945*, Warszawa 2008.

Żygułski Z. jun., Wielecki H., *Polski mundur wojskowy*, Kraków 1988.

Polska „biała plama” w zapomnianej historii

W naszej historiografii, po 1989 roku, zaczęły dominować badania wcześniej zakazane, przede wszystkim dotyczące represji obywateli polskich przez Sowieców w latach II wojny światowej i w czasach PRL, ze szczególnym uwzględnieniem zbrodni komunistycznych. Odkryto się to i nadal odbywa się kosztem badań

okupacji niemieckiej oraz wcześniejszych epok, które niemal idą w zapomnienie. A trzeba pamiętać, iż wcześniejsze zrywy niepodległościowe: powstanie kościuszkowskie, listopadowe, krakowskie 1846 roku, styczniowe, roku 1905 i I wojny światowej, nie licząc mniejszych epizodów i polskiego udziału w ówczesnych konfliktach